

Linguacultural Analysis of Smell-Related Metaphors and Phraseological Units in English and Uzbek languages

Sevarakhon Khusanova

Andijan State University Independent Researcher in Cognitive Linguistics

Abstract

This article examines smell-related metaphors and phraseological units in English and Uzbek from semantic and linguacultural perspectives. Smell is considered one of the fundamental human sensory perceptions and functions in language not only as a physiological sensation but also as a means of expressing intuition, suspicion, danger perception, moral evaluation, and hidden meanings. The study comparatively analyzes metaphorical and phraseological expressions connected with smell in both languages and reveals common and distinctive features in the cultural worldview and national mentality of English and Uzbek speakers. Furthermore, the cognitive and linguacultural characteristics of the smell concept are scientifically discussed.

Keywords

smell metaphor, phraseological unit, linguacultural, semantics, English language, Uzbek language, cognitive linguistics, intuition, cultural worldview, comparative analysis.

**Инглиз ва ўзбек тилларида ҳид билан боғлиқ метафоралар ва
фразеологизмлар: лингвомаданий таҳлил**

Севарахон Хусанова

**Андижон давлат университети Хорижий тиллар филологияси кафедраси
ўқитувчиси, мустақил тадқиқотчи**

Аннотация

Мазкур мақолада инглиз ва ўзбек тилларида ҳид ҳисси билан боғлиқ метафора ва фразеологик бирликларнинг семантик ҳамда лингвомаданий хусусиятлари

таҳлил қилинади. Ҳид инсон тажрибасининг муҳим ҳиссий компонентларидан бири бўлиб, тилда нафақат физиологик сезги, балки интуиция, хавфни олдиндан англаш, шубҳа, ахлоқий баҳолаш ва яширин маъноларни ифодалаш вазифасини ҳам бажаради. Тадқиқотда икки тилдаги ҳид концептига оид ифодалар қиёсий асосда ўрганилиб, уларнинг умумий когнитив манбалари ва миллий-маданий хусусиятлари очиб берилади. Шунингдек, ҳид билан боғлиқ тил бирликларининг инсон тафаккури ва маданий дунёқарашни акс эттиришдаги ўрни ёритилади.

Калит сўзлар

ҳид концепти, метафора, фразеологизм, лингвомаданият, когнитив тилшунослик, семантик таҳлил, инглиз тили, ўзбек тили, миллий тафаккур, қиёсий тилшунослик.

Сўнгги йилларда тилшуносликда инсоннинг ҳиссий идроки билан боғлиқ лексик ва фразеологик бирликларни тадқиқ этишга қизиқиш ортиб бормоқда. Айниқса, когнитив тилшунослик ва лингвомаданият соҳаларида инсоннинг ташқи оламни қандай қабул қилиши ҳамда бу жараённинг тилда қай тарзда намоён бўлиши муҳим илмий масала сифатида қаралмоқда.

Ҳид ҳисси инсоннинг энг қадимий биологик сезгилари қаторига киради. У реал физик идрок воситаси бўлиш билан бирга, инсон психологияси ва маданий тафаккурида ҳам муҳим ўрин тутади. Кўплаб тилларда ҳид сезиш жараёни турли абстракт маъноларни ифодалаш учун метафорик асос вазифасини бажаради. Масалан, инсон хавфни “сезиши”, яширин вазиятни “пайқаши” ёки шубҳали ҳолатни “ҳидлаши” мумкин.

Инглиз тилида to smell danger, something smells fishy каби ифодалар орқали интуитив англаш ифодаланса, ўзбек тилида “бир гапнинг ҳиди келмоқ”,

“балонинг ҳидини сезмоқ” каби бирликлар шубҳа ва яширин маънони билдиради. Бу ҳолат ҳид концептининг универсал когнитив асосга эга эканини кўрсатади.

Метафора когнитив тилшуносликда инсон тафаккурининг муҳим механизми сифатида қаралади. Инсон мавҳум тушунчаларни англашда ўзининг жисмоний ва ҳиссий тажрибасига таянади. Ҳид ҳисси ҳам ана шундай тажрибалардан бири бўлиб, турли тилларда метафорик маъно ҳосил қилишда фаол иштирок этади. Когнитив назарияга кўра, инсон онгида ҳиссий тажрибалар абстракт фикрлаш учун асос бўлади. Шу нуқтаи назардан қараганда, ҳид кўпинча интуиция, хавфни олдиндан сезиш ёки ахлоқий муносабатларни ифодалашга хизмат қилади.

Инглиз тилидаги қуйидаги мисоллар буни яққол намоён этади:

to smell danger — хавфни олдиндан сезмоқ;

to smell trouble — муаммони пайқамок;

something smells fishy — шубҳали туюлмоқ;

the smell of success — муваффақият яқинлигини англамоқ.

Мазкур бирликларда ҳид физиологик жараён эмас, балки инсон тажрибаси ва ички сезгисининг когнитив ифодаси сифатида қўлланмоқда.

Ўзбек тилида ҳам ҳид концепти метафорик маънода кенг учрайди:

“бир гапнинг ҳиди келмоқ”;

“ёмон ҳид анқимоқ”;

“балонинг ҳидини сезмоқ”;

“фойданинг ҳидини олмоқ”.

Бу ифодалар воқеаларнинг яширин мазмунини англаш, эҳтиёткорлик ёки манфаатни сезиш каби маъноларни билдиради. Демак, ҳар икки тилда ҳам ҳид инсоннинг интуитив билими билан боғланади.

Бироқ маданий нуқтаи назардан муайян тафовутлар кузатилади. Инглиз тилида

ҳид кўпроқ индивидуал тажриба ва таҳлил билан боғлиқ бўлса, ўзбек тилида ижтимоий муносабатлар ҳамда маънавий баҳолаш устуви аҳамият куи этади. Ҳид билан боғлиқ фразеологизмларнинг лингвомаданий хусусиятлари Фразеологик бирликлар халқнинг тарихий тажрибаси ва миллий тафаккурини ўзида мужассам эттиради. Ҳид билан боғлиқ фразеологизмлар инсоннинг эмоционал ҳолати, шубҳаси ёки муносабатини ифодалашда муҳим вазифа бажаради.

Инглиз тилида қуйидаги фразеологизмлар кенг қўлланади:

to smell a rat — алдов ёки хиёнатни сезмоқ;

to stink of corruption — коррупция билан боғлиқ бўлмоқ;

to come up smelling of roses — қийин вазиятдан яхши обрў билан чиқмоқ.

Айниқса, to smell a rat ибораси инглиз маданиятида салбий вазиятни англатувчи машҳур фразеологизм ҳисобланади. Бу ерда каламуш образи хавф ва ишончсизлик рамзи сифатида намоён бўлади.

Ўзбек тилида ҳам ҳид билан боғлиқ фразеологик ифодалар кенг тарқалган:

“бир нарсанинг ҳидини олмоқ”;

“ҳидидан билинмоқ”;

“ёмон ҳид тарқатмоқ”;

“ҳид билмас”.

Бу бирликлар инсоннинг тажрибаси, сезгирлиги ва ижтимоий муносабатларга муносабатини ифодалайди. Масалан, “бир нарсанинг ҳидини олмоқ” ибораси муайян манфаат ёки яширин мақсадни олдиндан англаш маъносида ишлатилади. Шунингдек, ўзбек тилида ахлоқий баҳолаш кучлироқ сезилади. “ёмон ҳид тарқатмоқ” ибораси нафақат шубҳали вазиятни, балки маънавий салбийликни ҳам англатиши мумкин.

Қиёсий таҳлил натижалари шуни кўрсатадики, инглиз ва ўзбек тилларида ҳид

билан боғлиқ тил бирликлари умумий когнитив манбага эга. Ҳар икки тилда ҳид:
интуиция;

хавфни англаш;

шубҳа;

яширин ҳақиқатни сезиш;

ахлоқий муносабат

каби маъноларни ифодалашда фаол иштирок этади.

Шу билан бирга, уларнинг маданий талқинида фарқлар ҳам мавжуд. Инглиз тилида ҳид кўпроқ шахсий интуиция ва рационал таҳлил билан боғлиқ бўлса, ўзбек тилида ижтимоий муносабатлар ва маънавий қадриятлар билан уйғун ҳолда қўлланади.

Бундан ташқари, инглиз тилида салбий коннотацияли ҳид ифодалари нисбатан кўпроқ учрайди. Ўзбек тилида эса ижобий маъно ҳам кузатилади. Масалан, “фойданинг ҳидини олмоқ” ибораси имкониятни тез англаш маъносини билдириб, айрим ҳолларда ижобий баҳоланади.

Бу ҳолат тил ва маданият ўртасидаги чамбарчас алоқани яна бир бор тасдиқлайди. Ҳид билан боғлиқ тил бирликлари нафақат инсон ҳиссий тажрибасини, балки халқнинг миллий менталитетини ҳам акс эттиради.

Инглиз ва ўзбек тилларида ҳид билан боғлиқ метафора ҳамда фразеологизмлар муҳим лингвомаданий восита эканини кўрсатди. Улар инсоннинг физиологик сезгиси билан бир қаторда, унинг психологик ҳолати, интуицияси ва маданий дунёқарашини ҳам ифодалайди.

Ҳар икки тилда ҳид концепти хавфни англаш, шубҳа қилиш, яширин маънони сезиш ва ахлоқий муносабатни билдиришда муҳим семантик вазифани бажаради. Бироқ бу маъноларнинг маданий талқини халқларнинг миллий

тафаккури ва ижтимоий қадриятларига кўра фарқланади.

Адабиётлар рўйхати

1. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
2. Metaphor: A Practical Introduction. Oxford: Oxford University Press, 2010.
3. Cambridge Idioms Dictionary. Cambridge University Press, 2006.
4. Алиева Н. Ўзбек тилида фразеологизмларнинг семантик-структур хусусиятлари. – Тошкент: Фан, 2018.
5. Қўчқоров Ҳ. Ўзбек тилида метафоралар: лингвистик таҳлил. – Тошкент: Ўқитувчи, 2004.
6. Ахмедова М. “Лингвомаданият ва метафоралар: қиёсий тадқиқот”. // Филология масалалари. – 2021. – №2. – Б. 45–50.